

Сергій Ставченко, к. філос. н.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

«НЕБЕЗПЕКА / РИЗИК / КРИЗА» ЯК ТРІАДНА СУТНІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ

Serhii Stavchenko, PhD in Philosophy

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

«HAZARD / RISK / CRISIS» AS THE TRIAD ESSENCE OF POLITICAL DEVELOPMENT

The article clarifies the content of the concepts “hazard”, “risk” and “crisis” in the context of political development. It was established that the most important methodological principle of problems of political development is to examine the hazards, risks and crisis as properties of political environment. They form a triad system, characterizing the integrity of such qualities as rational (analytical principle), emotions (quality principle), intuition (substantial principle). It felt dangerous political situation at the level of perception that is intuitive. This makes it possible to feel the emotional level crisis political situation. And then, by logical analysis that is rational, it is possible to calculate indicators of political risk, which define the current situation as dangerous level of appropriate crisis.

Key words: trinitarian methodology, properties of political development, political hazard, political risk, political crisis.

Політична реальність сучасного суспільства надзвичайно динамічна. Підвищення невизначеності політичної ситуації, існування загроз і ризиків неминухо призводить до виникнення криз у політичній сфері суспільства. Тому в лексиконі політичних фахівців, практиків та управлінців все частіше з'являються терміни «криза», «ризик», «небезпека». У зв'язку з цим виникає нагальна потреба здійснити демаркацію змістовних полів ключових термінів, що пояснюють політичний розвиток.

Метою даної розвідки є з'ясування змісту понять «небезпека», «ризик» і «криза» в контексті політичного розвитку.

У цілому проблему співвідношення небезпеки, ризиків і кризи у вітчизняному науковому дискурсі розглядали представники різних напрямів, зокрема: А. Архипов, Р. Баранцев, Л. Бевзенко, А. Демидов, І. Добронравова, С. Курдюмов, В. Кривошеїн, С. Кримський, Ю. Мацієвський, А. Мозгова, А. Назаретян, О. Опратна, Т. Пояркова, С. Рамазанов, В. Рач, О. Соловійов, Ю. Яковець та ін.

Спираючись на доробки авторів монографії «Ризики, безпека, кризи і сталий розвиток в економіці: методології, моделі, методи управління та прийняття рішень»¹, можна сформулювати низку принципів, які можна застосовувати в якості методологічної основи пошуку шляхів вирішення проблем політичного розвитку. Найважливішим із них є розгляд небезпеки, ризику і кризи як властивостей середовища функціонування і розвитку політичної системи. Ці властивості складають базову тріаду – мінімальну конструкцію, яка є мінімальною моделлю відображення цілого².

Представлена модель являє собою опис будь-якої некомфортної ситуації, а оскільки визначити ступінь некомфортності може тільки особистість, тому ця модель виступає як цілісність таких якостей, як рацію / емоцію / інтуїцію³. Тим самим ми маємо системну тріаду, яка об'єднує три рівноправних елементи, кожен з яких може брати участь у вирішенні протиріч (проблем) між двома

¹ Рамазанов, С.К. (ред.) (2012) *Ризики, безпека, кризи і сталий розвиток в економіці: методології, моделі, методи управління та прийняття рішень*. Луганськ, Ноулідж, 948.

² Рач, В.А. (2013) «Небезпека / ризик / криза» як тріадна сутність процесів розвитку в сучасній економіці. *Управління проектами та розвиток виробництва*. Луганськ, видавництво СНУ ім. В. Даля, 1 (45), 159.

³ Баранцев, Р.Г. (1998) О тринитарной методологии. *Между физикой и метафизикой: наука и философия*. Санкт-Петербург, 51-61.

іншими як міра компромісу, як третейський суддя, як фактор їх співіснування в цілісній системі. Тут для кожної бінарної опозиції третій елемент знаходиться не між першими двома, а дивиться на них, так би мовити, з боку. Потенційна рівноправність елементів системної тріади відкриває принципову можливість триєдності саме в такій структурі. Рем Баранцев, вивчаючи семантичні властивості системних тріад, що склалися в найрізноманітніших культурних традиціях, виділив таку закономірність: в одному з елементів будь-якої тріади домінує аналітичне начало, в іншому – якісне, в третьому – субстанційне¹. Враховуючи це, ключовими властивостями політичного розвитку є «небезпека (інтуїція) / ризик (раціо) / криза (емоція)».

У свою чергу, категорія «розвиток» розкладається на тріаду властивостей – «стійкість (функціонування)», «життєздатність (зростання)», «розвиток». Категорія «стійкість» характеризує властивість функціонувати, але просте функціонування без позитивних змін приведе до руйнування будь-якої системи внаслідок зміни зовнішнього середовища. Тому система повинна як мінімум проявляти здатність зростати. Саме цим вона підтверджує свою життєздатність. А її конкурентоздатність може проявитись лише при умові того, що вона може розвиватись. Відповідно властивості «стійкість (функціонування)», «життєздатність (зростання)», «розвиток» співвідносяться з якостями «раціо / емоція / інтуїція». Так, функціонування – це раціо, зростання – емоція, а розвиток – інтуїція².

Отже, маємо системну тріаду властивостей політичного розвитку: «небезпека / інтуїція / розвиток», «ризик / раціо / стійкість (функціонування)», «криза / емоція / життєздатність (зростання)». Тут небезпека розглядається як елемент цілісного визначення архетипу небезпека / невпевненість / безпека як осмислене суб'єктивне сприйняття недостатності / невпевненості в достатності (недостатності) / достатності методів і засобів власної безперервної діяльності в організованих штучних або природних цілісностях³. Тобто небезпечну ситуацію ми відчуваємо на рівні сприйняття, тобто інтуїтивно. Це дає можливість на емоційному рівні відчути кризовість ситуації. І тільки потім, шляхом логічного аналізу, тобто раціонально, ми розраховуємо показники ризику, які в порівнянні з відповідними шкалами дають нам підтвердження або ні сприйнятої ситуації як небезпечної відповідного рівня кризовості.

Розглянемо кожний елемент системної тріади властивостей політичного розвитку.

У сучасних суспільствах, по-перше, небезпеки мають об'єктивний і суб'єктивний зміст⁴; по-друге, їх можна мінімізувати або навіть зовсім усунути за допомогою певних політичних або економічних засобів. Що ж стосується ризиків, то вони, власне кажучи, відокремлюються від небезпек, знаходять відносно самостійні форми. З часом ризики легітимно відтворюються сучасними інститутами, що пропонують для індивідів різноманіття виборів рішень і дій. Практично будь-який вибір (або неучасть у ньому) пов'язаний з ризиком, включаючи ризик упущених можливостей знаходження матеріальних або культурних благ.

На відміну від небезпеки ризик не можна знищити взагалі. Тобто взаємозв'язки ризиків і небезпек, притаманні минулим епохам, у сучасну добу руйнуються. Ризики здебільшого знаходять самостійну форму існування поза зв'язком з конкретними небезпеками⁵.

Говорячи про розходження ризику й небезпеки, А. Мозгова відзначає: «Ризик – це явище, в основі якого знаходиться рішення, суб'єктивне за своєю природою, й іншим воно бути не може. Ризик – це один із проявів рішення... Небезпека не є ризиком доти, поки немає рішення діяти, незважаючи на небезпеку»⁶.

¹ Баранцев, Р.Г. (2005) *Становление тринитарного мышления*. Москва, Ижевск, НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», 10-11.

² Рач, В.А., Россошанская, О.В., Медведева, Е.М. (2010) Экономическая безопасность и пространство проекта организации в аспекте целостной системности. *Управління проектами та розвиток виробництва*. Луганськ, видавництво СНУ ім. В.Далія, 4 (36), 62-74.

³ Россошанська, О.В. (2011) Безпека та безпечність як характеристики комфортного стану цілого. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Далія*. Луганськ, видавництво СНУ ім. В. Далія, 3 (157), ч. 2, 62-66.

⁴ Белов, В., Голяков, А., Талалаев, Д. (2006) *Объектно-субъектный подход к безопасности*. *Управление риском*, 1, 2-5.

⁵ Кривошеїн, В.В. (2009) *Політична ризикологія: епістемологічний статус, предметна сфера, аналітичні інструменти*. Дніпропетровськ, Інновація, 134-135.

⁶ Мозговая, А.В. (2001) Социология риска: возможности синтеза теории и эмпирического знания.

В.А.В. Мозговая (ред.) *Риск в социальном пространстве*. Москва, издательство Института социологии РАН, 25.

В історичному контексті для аналізу концепту ризику притаманний еволюційний перехід від ризик-метафори долі і традиціоналістського сприйняття ризику до його раціоналізації в класичній і посткласичній теоріях¹. Як підкреслює Пітер Бернстайн, «у Середньовіччі і Стародавньому світі, так само як і в первісних та землеробських суспільствах, люди, стикаючись з проблемою вибору, приймали рішення без чіткого розуміння ризику, або природи прийняття рішення»². У добу Ренесансу, а потім і Просвітництва виникає принципово нове розуміння ризику, пов'язане з формуванням нового типу раціонального світогляду і суспільного устрою. Саме з цього часу ризик інтерпретується як результат імовірності виникнення небезпеки і серйозності (масштабу) її наслідків. У суспільно-політичному контексті ця традиція сягає середини XVII ст., коли виявилось, що підприємницька діяльність дуже чутлива до політичних чинників – ризик, який ними викликається, не можливо уникнути, його можна лише вірно оцінити і врахувати. Бізнесові структури з неминучістю підпадають під дію законів і правил регулювання процесами життєдіяльності. Можливі зміни цих законів і правил загрожують цим структурами політичним ризиком. Уряди можуть здійснювати регулюючі функції, оподатковувати, контролювати бізнес та інвестиційну діяльність у спосіб, який вони вважають за потрібне. Тобто політичний ризик пов'язаний з можливими змінами в курсі уряду, змінами в пріоритетних напрямках його діяльності.

Так, Ф. Рут визначає політичний ризик як «можливі політичні події будь-якого роду (такі, як війна, революція, військовий заколот, експропріація тощо) в середині країни або в країні розміщення, що призводять до втрати прибутку та / чи активів транснаціональної корпорації»³. Ден Гендель, Джералд Вест та Роберт Мідоу характеризують політичний ризик як «ризик чи ймовірність політичних подій, котрі змінюють можливість отримання прибутку для конкретних інвестиційних проектів»⁴.

Л. Ховелл вважає, що політичний ризик – це проектування можливих втрат, причиною яких є політичні і соціальні джерела. Такі втрати можуть бути пов'язані із заборонаю урядом переведення валюти; конфіскація чи націоналізація майна урядом чи політичною фракцією; втрати від зовнішньої чи громадянської війни; відмова уряду від контрактних зобов'язань; негативні для бізнесу дії уряду (такі, як одностороннє тарифне обкладення); погіршення процесу – наприклад, нездатність наказувати угоди авторського права; або втручання випадку (типу викрадення керівників або виконавців партизанською групою)⁵.

Д. Цинк при визначенні політичного ризику розрізняє стабільність політичної системи, зміни в якій одночасно впливають на всі національні та іноземні бізнес-структури в країні, та дії національного уряду, спрямовані виключно на іноземних інвесторів⁶. Джон Деніелс, Ернест Ограм і Лі Говард Радебаух розглядають політичний ризик як зміни в політичному середовищі, що призводять до погіршення позицій іноземних компаній⁷.

Деякі автори визначають політичний ризик як небажані наслідки для комерційної діяльності, які викликані політичними змінами чи діями. Зокрема, Стівен Робок зазначає, що про політичні ризики в міжнародному бізнесі можна говорити, коли в бізнес-середовищі з'являється непослідовність; ця непослідовність важко піддається сприйняттю й є результатом політичних перемін. На його думку зміни в політичному середовищі лише тоді будуть розцінюватися в якості політичного ризику, коли вони будуть в змозі вплинути на прибуток та інші цілі конкретного підприємства⁸. Стефен Кобрін визначає політичні ризики як непередбачувані обставини, які виникають у політичному середовищі та приймають звичайно форму обмежень у проведенні операцій⁹.

¹ Гидденс, Э. (1994) Судьба, риск и безопасность. *THESIS*, 5, 107-134.

² Бернстайн, П. (2000) *Против богов: Укрощение риска*. Москва, ЗАО «Олимп-Бизнес», 53.

³ Root, F. (1973) *Analysing Political Risk in international business*. In A. Kapoor, P. Grub (eds.) *Multinational enterprise in Transition*. Princeton, Princeton University Press, 2.

⁴ Haendel, D., West, G., Meadow, R. (1975) *Overseas Investment and Political Risk. Working paper for Foreign Policy Research Institute*. Philadelphia, 18.

⁵ Howell, L.D. (1999) Foreign investors confront political risks. *USA Today Magazine*. 128, septembr, 27.

⁶ Zink, D.W. (1973) *The Political Risk for Multinational Enterprise in Developing Countries*. New York, Praeger, 185.

⁷ Daniels, J.D., Ogram, E.W., Radebaugh, L.H. (1982) *International Business: Environments and Operations*. Reading, Addison-Wesley, 703.

⁸ Robock, S.H. (1971) Political Risk: Identification and Assessment. *Columbia Journal of World Business*. May-August, 7.

⁹ Kobrin, S.J. (1982) *Managing political risk assessment*. Berkeley, University of California Press, 32.

Цей короткий огляд позицій західних авторів свідчить про те, що політичний ризик витлумачується як потенційна небезпека або вже заподіяна шкода, які вимірюються незалежно від соціальних процесів і культурного середовища, тобто має об'єктивний характер. Проте, адепти даного підходу визнають, що політичний ризик може бути помилково оцінений у рамках того чи іншого способу соціальної інтерпретації, оскільки, як вірно зазначила Мері Дуглас, «небезпеки тлумачаться як незалежні змінні, а реакція людей на них – як залежні»¹.

Співвідношення ризику і небезпеки як властивостей політичного розвитку репрезентовано концепцією процесу генерації ризику (*risk-generation process*) Майлі Меркхофера. Він визначає три необхідних умови процесу генерації ризику: джерело ризику, тобто небезпека (*hazard*) (тут постулюється теза «будь-яка соціальна дія здійснюється в умовах небезпеки, а значить – ризикогенно»); момент прояву небезпеки (*exposure process*) (наприклад, моментом прояву в культурних ризиках стає захворювання людини, виникнення масових рухів протесту, початок озброєних дій); ефекти, результати (*effects*) прояву небезпеки (тут прикладами можуть служити смерть людини внаслідок її хвороби, відновлення конституційних прав частини населення, яка була їх позбавлена, перемога або поразка у війні тощо)².

Управління культурними ризиками (а політичні ризики відносяться саме до цієї групи) має певні особливості. Той факт, що деяка небезпека існує, не означає обов'язково, що ризик буде вироблений. Є безліч соціальних небезпек, які, ніколи не виявившись, зникають. Виникненню соціальних небезпек (технологічних і культурних) передують два етапи: 1) вирішення про створення об'єкту, потенційно небезпечного (хоча все потенційно небезпечно) – атомна станція або політична партія; 2) усвідомлення цієї небезпеки як ризикогенної. Рішення про заборону будівництва атомної станції може ухвалюватися до ухвалення рішення про саме будівництво. І не тому, що ця станція виробляє атомну електричну енергію, а саме тому, що існує знання про негативні наслідки, про ризик цього будівництва.

Дещо інша ситуація відносно культурних небезпек. У культурних небезпеках, на відміну від небезпек технологічних, невизначеність функціонування об'єкту значно вища. Тому рішення про ризик культурних небезпек ухвалюється так би мовити *post factum*: наприклад, забороняється не сама політична партія, а небажані для суспільства наслідки її функціонування – для того, щоб усунути наслідки, необхідно усунути причину, що породила їх, тому сама партія забороняється теж. Інакше кажучи, для прояву небезпеки потрібний механізм, що запускає її виникнення.

Діада «небезпека-ризик» з необхідністю має бути доповнена ще одним елементом – кризою. Це, в першу чергу, різкий, крутий перелом, тяжкий перехідний розвиток певного процесу, гостра недостатність чого-небудь, реальна загроза самозбереження системи. Стосовно політичної кризи місцем її розгортання є політична система, яка є нелінійною системою, що динамічно розвивається. Поняття кризи виникло для визначення нестабільного стану системи, який характеризується невизначеністю та непередбаченістю. По відношенню до зовнішнього середовища системи криза – це розлад взаємовідносин системи з середовищем внаслідок переходу системи на інші фази її розвитку. Основною функцією кризи в системі є руйнування тих елементів, які є найменш стійкими та життєспроможними³.

По суті, поняття «криза» є контроверсивним до поняття «стабільність»: криза – це нестабільність, а стабільність – це відсутність кризи⁴. У цьому контексті поняття «політична стабільність» має різні тлумачення: 1) відсутність насилля; 2) тривалість існування уряду (владних структур); 3) наявність легітимного конституційного режиму; 4) відсутність структурних змін та 5) стабільність як сукупна соціальна характеристика. Останній підхід є спробою об'єднати та інтегрувати всі інші підходи⁵. Стабільність тут розглядається у сенсі «системної стабільності», вимірювання якої можливе через такі сукупні макропоказники, як суспільний добробут, рівень економічного зростання, кумулятивна та розподільча здатність уряду тощо.

¹ Douglas, M. (1985) *Risk Acceptability According to the Social Sciences*. New York, Russell Sage Foundation, 25.

² Merkhofer, M. (1987) *Decision Science and Social Risk Management: A Comparative Evaluation of cost-benefit analysis, decision analysis, and other formal decision-aiding approaches*. Dordrecht, Reidel, 3-7.

³ Ставченко, С.В. (2015) Стабільність і кризовість у соціально-політичному розвитку. *Грані*, 4 (120), 69-73.

⁴ Robinson, J.A. (1968) Crisis. *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York, Macmillan Company; Free Press, 3, 510-518.

⁵ Hurwitz, L. (1973) Contemporary Approaches to Political Stability. *Comparative Politics*, 5 (3), 458.

Для політичної стабільності відсутність змін не є обов'язковою умовою, і не кожна зміна визначальних характеристик політичного об'єкта є свідченням нестабільності. Лише зміни, що є відповіддю на виклики, які необхідні для уникнення неживання об'єкта, є свідченням нестабільності.

Нестабільність політичного життя проявляється у формі кризових явищ різного ступеня гостроти. Як чинник соціальних змін політичні кризи, за Маттеєм Доганом, присутні в колективній пам'яті будь-якої нації, оскільки нові політичні інститути і режими в основному виникають саме в кризові періоди. З цього приводу він пише: «Немає жодної нації, яка б не знала коротких або відносно тривалих криз: військових поразок і переворотів, революційних перетворень, змов, заколотів, терору, економічних депресій, голоду, громадянських війн та ін.»¹

Юрій Мацієвський, відштовхуючись від ознак політичної стабільності, виводить ознаки політичної кризи: 1) незастосування насилля; 2) тривале існування уряду (інститутів влади); 3) наявність легітимного конституційного (політичного) режиму; 4) брак структурних змін; 5) регулярність потоку політичних взаємодій; 6) сукупність макропоказників, що свідчить про сталий розвиток суспільства. Останній показник є характеристикою системної стабільності, що певною мірою об'єднує всі попередньо визначені ознаки.²

Андрій Дегтярьов визначає політичну кризу як ослаблення або втрату рівноваги між соціальними акторами, що супроводжується зниженням рівня або навіть втратою керованості країною з боку державних інститутів.³

Різні кризові форми – кризи ідентичності, легітимності, проникнення, розподілу та участі – пов'язані з тими чи іншими асиметричними змінами всередині порядку владного спілкування. Це зумовлено насамперед зрушеннями в соціальних позиціях і потенціалах основних агентів владних відносин – керуючих і керованих.⁴ Так, криза ідентичності обумовлена переглядом базових цінностей, зміною національних пріоритетів і орієнтації в державній політиці. Криза легітимності пов'язана із втратою довіри і підтримки органів державного управління з боку народу. Криза проникнення супроводжується неефективністю політичних інститутів у здійсненні своїх функцій на певному соціальному просторі. Криза розподілу викликана дефіцитом і несправедливим розподілом у суспільстві колективних ресурсів. Криза участі виникає внаслідок невідповідності «сильного» суспільства і «слабких» інститутів, не здатних адаптувати підвищену активність людей, регулювати зростаючий рівень їх мобілізації.

Таким чином, найважливішим методологічним принципом вирішення проблем політичного розвитку є розгляд небезпеки, ризику і кризи як властивостей політичного середовища, які складають його системну тріаду що характеризує цілісність таких якостей, як раціо (аналітичне начало), емоціо (якісне начало), інтуїціо (субстанційне начало). Виходячи з цього, ключовими властивостями політичного розвитку є «небезпека (інтуїціо) / ризик (раціо) / криза (емоціо)». Тут небезпека розглядається як елемент цілісного визначення архетипу небезпека / невпевненість / безпека як осмислене суб'єктивне сприйняття недостатності / невпевненості в достатності (недостатності) / достатності методів і засобів власної безперервної діяльності в політичній цілісності. Тобто небезпечна політична ситуація відчувається на рівні сприйняття, тобто інтуїтивно. Це дає можливість на емоційному рівні відчути кризовість політичної ситуації. І тільки потім, шляхом логічного аналізу, тобто раціонально, стає можливим розрахувати показники політичного ризику, які визначають наявну ситуацію як небезпечну відповідного рівня кризовості.

References:

1. Barancev, R.G. (1998) O trinitarnoy metodologii [On the Trinitarian Methodology]. *Mezhdru fizikoy i metafizikoy: nauka i filosofiya* [Between Physics and Metaphysics: Science and Philosophy]. St. Petersburg, 51-61. [in Russian].
2. Barancev, R.G. (2005) *Stanovlenie trinitarnogo myshleniya* [The formation of trinitarian thinking]. Moscow, Izhevsk, NIC «Regulyarnaya i haoticheskaya dinamika», 101. [in Russian].
3. Belov, V., Golyakov, A., Talalaev, D. (2006) Obektno-subektnyy podhod k bezopasnosti [Object-subject approach to security]. *Upravlenie riskom* [Risk management], no.1, 2-5. [in Russian].

¹ Доган, М. (1994) Легитимность режимов и кризис доверия. *Социс*, 6, 151.

² Мацієвський, Ю. (2008) Деякі аспекти вивчення феномена кризи у політичних дослідженнях. *Політичний менеджмент*, 6, 21.

³ Дегтярьов, А.А. (1998) *Основы политической теории*. Учебное пособие. Москва, Высшая школа, 199.

⁴ Там же, 200.

4. Bernstajny, P. (2000) *Protiv bogov: Ukroschenie riska* [Against the gods: Taming the risk]. Moscow, ZAO «Olimp-Biznes», 400. [in Russian].
5. Giddens, E. (1994) Sudba, risk i bezopasnost [Fate, risk and safety]. *THESIS*, vol. 5, 107-134. [in Russian].
6. Degtyarev, A.A. (1998) *Osnovy politicheskoy teorii*. Uchebnoe posobie [Fundamentals of Political Theory. Tutorial]. Moscow, Vysshaya shkola, 239. [in Russian].
7. Dogan, M. (1994) Legitimnost rezhimov i krizis doveriya [Legitimacy of regimes and crisis of confidence]. *Socis* [Sociological research], no. 6, 146-161. [in Russian].
8. Kryvosheyin, V.V. (2009) *Politychna ryzykolojiya: epistemolohichnyy status, predmetna sfera, analitychni instrumenty* [The science of political risks: epistemological status, subject area, the analytical tools]. Dnipropetrovs'k, Innovatsiya, 314. [in Ukrainian].
9. Matsiyevs'ky, Yu. (2008) Deyaki aspekty vyvchennya fenomena kryzy u politychnykh doslidzhennyakh [Some aspects of the study of crisis phenomenon in political research]. *Politychnyy menedzhment* [Political management], no. 6, 16-29. [in Ukrainian].
10. Mozgovaya, A.V. (2001) Sociologiya riska: vozmozhnosti sinteza teorii i empiricheskogo znaniya [Sociology of risk: the possibilities of synthesis of theory and empirical knowledge]. In A.V. Mozgovaya (ed.) *Risk v socialnom prostranstve* [Risk in social space]. Moscow, izdatelstvo Instituta sociologii RAN, 7-26. [in Russian].
11. Ramazanov, S.K. (ed.) (2012) *Ryzyky, bezpeka, kryzy i stalyy rozvytok v ekonomitsi: metodolohiyi, modeli, metody upravlinnya ta pryynyattya rishen'* [Risks, safety, crisis and sustainable development of the economy, methodologies, models, methods of management and decision making]. Luhans'k, Noulidzh, 948. [in Ukrainian].
12. Rach, V.A. (2013) «Nebezpeka / ryzyk / kryza» yak triadna sutnist' protsesiv rozvytku v suchasniy ekonomitsi [“Hazard / risk / crisis” as triada essence of development processes in the modern economy]. *Upravlinnya proektamy ta rozvytok vyrobnyctva* [Project management and production development]. Luhans'k, vydavnytstvo SNU im. V. Dalya, no. 1 (45), 155-160. [in Ukrainian].
13. Rach, V.A., Rossoshanskaya, O.V., Medvedeva, E.M. (2010) Ekonomicheskaya bezopasnost i prostranstvo proekta organizacii v aspekte celostnoy sistemnosti [Economic safety and the space of the project of the organization in the aspect of whole system]. *Upravlinnya proektamy ta rozvytok vyrobnyctva* [Project management and production development]. Luhans'k, vydavnytstvo SNU im. V. Dalya, no. 4 (36), 62-74. [in Russian].
14. Rossoshans'ka, O.V. (2011) Bezpeka ta bezpechnist' yak kharakterystyky komfortnoho stanu tsiloho [Security and safety characteristics as a comfortable state of whole]. *Visnyk Skhidnoukrayins'koho natsional'noho universytetu imeni Volodymyra Dalya* [Journal of East Ukrainian National University of Vladimir Dal]. Luhans'k, vydavnytstvo SNU im. V. Dalya, vol. 3 (157), part 2, 62-66. [in Ukrainian].
15. Stavchenko, S.V. (2015) Stabil'nist' i kryzovist' u sotsial'no-politychnomu rozvytku [Stability and crisis in social and political development]. *Hrani*, no. 4 (120), 69-73. [in Ukrainian].
16. Daniels, J.D., Ogram, E.W., Radebaugh, L.H. (1982) *International Business: Environments and Operations*. Reading, Addison-Wesley, 703. [in English].
17. Douglas, M. (1985) *Risk Acceptability According to the Social Sciences*. New York, Russell Sage Foundation, 286. [in English].
18. Haendel, D., West, G., Meadow, R. (1975) Overseas Investment and Political Risk. *Working paper for Foreign Policy Research Institute*. Philadelphia, 17-26. [in English].
19. Howell, L.D. (1999) Foreign investors confront political risks. *USA Today Magazine*. Vol. 128, Septembr, 26-32. [in English].
20. Hurwitz, L. (1973) Contemporary Approaches to Political Stability. *Comparative Politics*. Vol. 5, no. 3, 449-463. [in English].
21. Kobrin, S.J. (1982) *Managing political risk assessment*. Berkeley, University of California Press, xix, 207. [in English].
22. Merkhofer, M. (1987) *Decision Science and Social Risk Management: A Comparative Evaluation of cost-benefit analysis, decision analysis, and other formal decision-aiding approaches*. Dordrecht, Reidel, 340. [in English].
23. Robinson, J.A. (1968) Crisis. *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York, Macmillan Company; Free Press. Vol. 3, 510-518. [in English].
24. Robock, S.H. (1971) Political Risk: Identification and Assessment. *Columbia Journal of World Business*. May-August, 1-8. [in English].
25. Root, F. (1973) Analysing Political Risk in international business. In A. Kapoor, P. Grub (eds.) *Multinational enterprise in Transition*. Princeton, Princeton University Press, 1-22. [in English].
26. Zink, D.W. (1973) The Political Risk for Multinational Enterprise in Developing Countries. New York, Praeger, 185. [in English].